

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش فضایل اخلاقی در امنیت روانی خانواده

الهام قاسمی پوری، سیده صفورا خشجان، لیلا اورجی،

مرضیه خراسانی، سمیه سلمانی کردآبادی

چکیده

زندگی در کنار خانواده، کانونی است که همراه با فراز و نشیب‌های زیادی است؛ دین اسلام زندگی بدون امنیت روانی توأم با اضطراب و دغدغه را ناپسند می‌شمارد و همراه با نارضایتی و عدم آرامش می‌پندارد. فقدان امنیت روانی در خانواده یقیناً نقش زیانباری از جمله بی‌قراری، تشویش دائمی و ناسازگاری‌هایی را به دنبال خواهد داشت. برای قرار گرفتن زندگی در مسیر امنیت روانی و آرامش بیشتر در فضای خانواده، التزام به فضایل اخلاقی نقش بسیار مهم و ضروری دارد که منجر به ثبات و تحکیم بنیان خانواده می‌شود. هدف پژوهش حاضر معرفی مهم‌ترین فضایل اخلاقی است که در بهبود امنیت روانی افراد خانواده نقش سازنده و پررنگی دارند که در این نوشته با شیوه جمع‌آوری اطلاعات کتابخانه‌ایی و با روش توصیفی-تحلیلی به مهم‌ترین فضایل اخلاقی از جمله قناعت، دوستی، صداقت، احترام متقابل، تواضع، نرم‌خویی، تغافل، حیا، گذشت، نرم‌خویی، صبر در خانواده اشاره شده است که توجه و پایبندی به آن فضایل نقش موثری در بهبود و تقویت امنیت روانی خانواده دارد که منجر به کاهش مشکلات روانی در زندگی می‌شود و زمینه را برای آرامش و امنیت روانی افراد خانواده فراهم می‌کند.

واژگان کلیدی: خانواده- امنیت روانی- فضایل اخلاقی- آرامش

مقدمه

امنیت دارای ابعاد زیادی مانند فردی، سیاسی، ملی، اجتماعی، اخلاقی و روانی و غیره بوده که هر کدام از اهمیت خاصی برخوردار است و یکی از نیازهای اصلی است که انسان در همه ابعاد، به خصوص، در بعد روانی به آن نیاز اساسی دارد؛ امنیت روانی عبارت است از نوعی احساس اطمینان، آرامش و اعتماد به خود، دیگران و محیط پیرامون است که از رابطه مثبت بین افراد حاصل می شود؛ امنیت روانی یکی از اساسی ترین موضوعات زندگی انسان ها است که وجودش در زندگی، شادابی و آرامش را به دنبال دارد، متأسفانه با توجه به اینکه امروزه امنیت روانی و آرامش در زندگی ها کمرنگ شده است و خانواده ها با تقلیدپذیری از فرهنگ غرب و چشم و هم چشمی ها، از فضایل اخلاقی دور شدند و به دلیل نداشتن امنیت روانی و آرامش با بسیاری از مشکلات روبه رو می شوند، به دلیل اهمیت مسئله امنیت روانی و آرامش، به این موضوع پرداخته شده است.

داشتن امنیت روانی و آرامش از ضروریات زندگی یک خانواده مسلمان است و ضرورتش بدین خاطر است که دین مبین اسلام، دین آرامش و راحتی است. زیرا که زندگی بدون امنیت روانی، آرامش و توأم با اضطراب همیشه با دغدغه همراه است و چنین افرادی طعم شیرین آرامش را در خود نمی چشند و دچار بیماری های روحی و روانی می شوند، احساس آرامش و امنیت روانی در خانواده نمی تواند بدون التزام به فضایل اخلاقی به وجود بیاید و پایدار بماند، زیرا آشفتگی فکری منجر به نابسامانی های اخلاقی در خانواده می شود و موجب تزلزل بنیان خانواده می شود؛ همین دلیل، از منظر متون اسلامی، «امنیت روانی و آرامش فکری و روحی» یکی از بزرگ ترین و گواراترین نعمت های الهی است که با نعمت تندرستی و سلامت آدمی برابری می کند و تمام مردم به آن نیاز دارند و بدون آن، شادی در زندگی بی مفهوم است؛ با وجود این، کم تر کسی قدر این نعمت بزرگ را می داند. امنیت روانی ابزار درونی و پیش گیرانه برای مقابله با تشویش و تزلزل در خانواده است و افراد با رعایت فضایل اخلاقی، بیشتر خودشان را مصون احساس می کنند که این امر می تواند سبب رسیدن به شادکامی و تعادل بیشتری در زندگی ها شود؛ بنابراین، لازم است که راه کارهای آن از منظر منابع اسلامی مورد بحث و بررسی قرار گیرد که این مقاله در صدد پاسخ به این سوال است که نقش فضایل اخلاقی در امنیت روانی خانواده چیست؟

الف. مفهوم‌شناسی اخلاق و امنیت روانی

۱. اخلاق

«اخلاق» جمع «خُلُق» کلمه عربی است که مرادف فارسی آن «خُوی» است. «خُلُق» و «خُوی» به معنای صفات و ویژگی‌های نفسانی و روحی آدمی است. چه خوب باشد یا بد. خُلُق بر چهره ظاهری، خُلُق و خُوی بر صفات و ویژگی‌های نفسانی گفته می‌شود. در قرآن کریم، در ستایش پیامبر گرامی اسلام آمده است: «وَإِنَّكَ لَعَلَى خُلُقٍ عَظِيمٍ (قلم، آیه ۴)، [رفتار] تو [استوار] بر خصلت‌های بزرگ است.» از همین‌رو، به کسی که صفات و ویژگی‌های نیک دارد، خوش‌اخلاق و نیک‌خو و به کسی که صفات و ویژگی‌های ناپسند دارد، بداخلاق و بدخُوی گفته می‌شود. خُلُق و خُوی به دو دسته فضیلت یا خُوی‌های نیک و رذیلت؛ یعنی خُوی‌های بد تقسیم می‌شود. بر همین اساس علم اخلاق چنین تعریف شده است: «شناخت صحیح از ملکات خوب نفس و فضایل اخلاقی از رذایل و ملکات بد و تلاش در اتصاف به اول و اجتناب از اخیر به قصد عبودیت یا حریت.» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۸، ص ۵۲۳).

۲. امنیت روانی

واژه امنیت از نظر لغوی مترادف با آرامش و متضاد ترس و اضطراب است و در زبان فارسی به معنای ایمن شدن، در امان بودن و بی‌بیمی آمده است. (معین، فرهنگ نامه فارسی، ص ۳۵). امنیت حاصل مصدر برگرفته از واژه (امن) عربی است. امن ضد ترس و به گفته برخی نقیض آن است (ابن منظور، ۱۴۱۴، واژه امن). اصل امن طمانینه و آرامش نفس و از میان رفتن ترس و خوف است که امنیت به معنی نداشتن بیم و هراس و داشتن اطمینان خاطر است. (راغب اصفهانی، مفردات، ص ۹۰). امنیت مفهوم گسترده‌ای دارد که یکی از زیرشاخه‌های آن امنیت روانی است که به معنای احساس اطمینان، آرامش و اعتماد به خود، دیگران و محیط است که از رابطه مثبت بین فرد و جامعه ناشی می‌شود. (محمدی به نقل از جعفری هزارانی، مقاله امنیت روانی در ایران، ص ۱، پایگاه سیویلیکا ۱۴۰۲).

ب- اهمیت امنیت روانی در خانواده‌ها از نظر اسلام

از اساسی‌ترین اهداف تشکیل خانواده از نظر اسلام تامین امنیت روانی همراه با آرامش زوجین در تمام ابعاد روحی و روانی و جسمی آنها می‌باشد و این پیوند که به اراده تکوینی و تشریحی خداوند مستند است سعادت‌افزین و آرامش‌زا است که قرآن کریم به آن اشاره کرده است: " و از نشانه‌های او این است که برای شما از

جنس خودتان همسرانی آفرید که در کنار آنها ارمش یابید و میان شما و همسرانتان علاقه شدید و رحمت قرار داد. " (سوره روم: آیه ۲۱)

در ایه بالا سکونت و آرامش محبت قلبی و دلسوزی و محبتی که پیوسته در قالب واژه ها همیاری ها و انجام وظایف زن و شوهر در قبال یکدیگر ابراز می شود به منزله نشانه ای الهی مطرح شده است. (علا سوند، زن در اسلام، ص ۱۹۳-۱۹۲).

در تفسیر آیه مورد نظر به نکاتی اشاره شده است از جمله اینکه آفرینش هدفدار است و خداوند زن و مرد را از یک جنس قرار داد تا به آرامش جسمی و روانی برسند و هرکسی با هر عملی این آرامش و مودت و رحمت خانواده را خدشه دار کند از مدار الهی خارج می شود چرا که مودت و رحمت عامل بقا و تداوم آرامش در زندگی مشترک است. (قرائتی، تفسیرنور، ج ۹، ص ۱۸۹).

بنابراین از نگاه اسلام با ازدواج میل عاطفی و جسمانی اشباع می شود که مرد و زن را به امنیت روانی همراه با آرامش می رساند (علا سوند، زن در اسلام، ص ۱۸۴) و برای رسیدن به آرامش بیشتر باید از الگوهای اسلامی از جمله زندگی حضرت زهرا (سلام الله علیها) درس بگیریم که در سخت ترین شرایط آرامش خانواده را حفظ می کردند. زیرا که زن در خانواده مهم ترین نقش را در امنیت روانی و آرامش دارد که با آرامش خود، آن را به همه اعضای خانواده انتقال می دهد و این چنین به هدف اصلی خانواده که از نظر اسلام آرامش است دست می یابند.

ج- فضایل اخلاقی تاثیرگذار در امنیت روانی خانواده

۱. قناعت

یکی از مهمترین فضایل اخلاقی در امنیت روانی خانواده تاثیرگذار است قناعت می باشد. قناعت، رضایت به کم و حسن تدبیر معاش است بدون دوست داشتن زیاده از حد زندگانی و اعتدال. قناعت از ماده قنع و به معنای اکتفا کردن به اندک و ضد اسراف کاری است. در اصطلاح شرعی: صفتی است که با تکرار و تمرین در انسان بصورت ملکه‌ای در می‌آید که باعث خشنودی و راضی شدن به چیز کم و نگه داشتن نفس از زیاده‌خواهی می‌شود. چه چیزی باعث می‌شود که قناعت در امنیت روانی خانواده تاثیر گذار باشد؟

در پاسخ به این سوال به فواید قناعت می پردازیم:

۱- عزت و سربلندی

همه انسان ها خواهان شخصیت، عزت و سربلندی هستند. فردی که دارای مناعت طبع و عزت نفس است، نزد همگان عزیز و سربلند و باهمت جلوه می کند، ولی کسی که به دیگران طمع و چشم داشت دارد، خود را ذلیل و اسیر ساخته و مردم با چشم حقارت به او می نگرند.

سعدی می گوید:

قناعت توانگر کند مرد را
خبر کن حریص جهانگرد را
قناعت کن ای نفس، بر اندکی
که سلطان و درویش، بینی یکی
چو سیراب خواهی شدن ز آب جوی
چرا ریزی از بهر برف آبروی
۲- بی نیازی واقعی

فقر و احتیاج چیزی است که همه از آن نفرت دارند، چنان که غنی بودن و بی نیازی مورد علاقه همه است. بسیاری از مردم چون بی نیازی را در جمع آوری ثروت، امور مادی و تهیه تجملات می دانند، لذا تا آن جا که توان دارند، در تحصیل آنها تلاش می کنند، ولی هر اندازه انسان از این امور بیشتر بهره مند باشد، به خاطر حفظ و اداره آنها، دایره احتیاجاتش زیادتر خواهد بود و تنها چیزی که موجب بی نیازی انسان می گردد، قناعت به اموری است که برای انسان فراهم شده و احتیاجات ضروری او را برطرف می سازد.

امام علی علیه السلام می فرماید:

«ثَمَرَةُ الْقَنَاعَةِ الْغِنَى؛ میوه قناعت بی نیازی است.» (غررالحکم، ص ۳۵۹، ح ۱۳).

۳. آسایش خاطر و آرامش روان

بیشتر مردم سعی می کنند که آسایش و راحتی خود را با به دست آوردن مال و کسب مقام و تجملات زندگی فراهم سازند و هرگاه موفق نشدند آنها را به دست آورند، نگران شده و خود را بدبخت می دانند؛ در صورتی که امور یاد شده نه تنها موجب آسایش و راحتی انسان نمی گردد، بلکه بیشتر موجب ناراحتی و سلب آسایش می باشد. آن چه موجب آسایش و راحتی جسم و روح انسانی است، قناعت و بی توجهی به اموری مادی دنیا است. امام صادق علیه السلام می فرماید:

«مَنْ قَنَعَ بِالْمَقْسُومِ اسْتَرَّاحَ مِنَ الْهَمِّ وَالْكَرْبِ وَ التَّعَبِ؛ هرکس به مقداری که روزی او است قناعت کند از

پریشانی، غصه و رنج راحت می شود.» (بحارالانوار، ج ۶۸، ص ۳۴۹).

امام علی علیه السلام می فرماید:

بنابراین، خشم و خشونت عامل بروز یا تشدید پاره‌ای از بیماری‌های روانی و جسمانی است و عفو و مدارا دارویی است که از سوی اسلام تجویز شده است.

۲_ آرامش و آسایش در سطح خانواده؛

در خانواده غالباً عفو و اغماض و تحمل و سعه صدر، تنها راه برخورداری از آرامش و آسایش در زندگی است. امام علی علیه السلام فرمودند: «رنج و آزار را تحمل کن، و گرنه هرگز خرسند نخواهی بود.» (دستی، نهج البلاغه، ۱۳۹۷، ص ۳۴۷، حکمت ۲۱۳)

۳_ برکت و افزایش رزق و روزی؛

طبق فرمایش ائمه معصومین گذشت و بخشش موجب خیر و برکت و افزایش روزی می‌باشد. رسول گرامی اسلام می‌فرمایند: «همانا در رفق، زیادی و برکت است و هر کس از فضیلت رفق محروم باشد، از خیر محروم ماند.» (کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۱۱۹)

۴_ تاثیر در تربیت فرزندان، تربیت همسوی والدین

از آثار گذشت و مدارا، تأثیر آن در مقوله تربیت است. والدینی که به گوهر گذشت و بخشش مزین هستند، در برابر خطاهای فرزندان یا اعضای خانواده بجای توصل به خشونت و سرزنش و تنبیه زبانی و بدنی، از تغافل و چشم پوشی بهره می‌برند؛ فرزندان از استرس و اضطراب فاصله می‌گیرند. این والدین آگاه از تشویق و رفاقت بهره جسته که باعث می‌شود فرزندان حتی مسائل اعتقادی و دینی را هم با رغبت بپذیرد و گارد نگیرد.

استفاده از تنبیه به عنوان یک محرک آزاردهنده برای تغییر رفتار، تنها در مواردی کاملاً محدود و استثنایی به کار می‌رود که از راه محبت و رحمت نتوان به آن رسید.

امام علی (علیه‌السلام) در این باره می‌فرماید: «آن کس را که مدارای شایسته اصلاح نکند، مجازات مناسب وی را به راه آورد.» (آمدی، غرر الحکم، مجله معرفت، ش ۳۳، ص ۵۱)

بنابراین گذشت یکی از فضایل اخلاقی است که بر آرامش روانی خانواده تاثیر بسزایی دارد. طبق موارد فوق الذکر گذشت و بخشش باعث سلامت روانی خانواده و تربیت صحیح فرزندان و رفاقت بین اعضا و برکت رزق و روزی و آرامش و آسایش در خانواده می‌شود.

۹. نرم خویی

«نرم‌خویی» یکی از فضایل اخلاقی است که بر آرامش روانی خانواده تاثیر بسزایی دارد. نرم‌خویی در آیات و روایات غالباً با واژه «لین» از آن یاد شده است. «لین» در لغت «ضد خشونت» معنا شده است. (ابن فارس، معجم مقاییس اللغة، ج ۵، ص ۲۲۵) همچنین برای اینکه آرامش روانی بر خانواده حاکم باشد، زندگی باید با فضایل

اخلاقی همراه باشد و اعضا با محبت، سعه صدر، تغافل، گذشت، احترام متقابل و... با یکدیگر رفتار کنند. یکی از مهمترین فضایل حُسن خلق «نرم‌خویی» می‌باشد. نرم‌خویی که یکی از فاکتورهای اخلاق خوش هست به حدی حائز اهمیت هست که حتی می‌توان کسی که این صفت پسندیده را ندارد، از ازدواج با او ممانعت کرد. حسین بشار واسطی می‌گوید: «به امام رضا(ع) نوشتم، یکی از خویشاوندان از دخترم خواستگاری کرده است اما بد اخلاق است امام(ع) فرمود: "اگر بد اخلاق است دختر به او نده."» (وسائل الشیعه، ج ۱۴، ص ۵۴)

نرم‌خویی به معنای ضعف در زمانی که قاطعیت نیاز هست نیست. امام علی علیه السلام در این باره فرمودند: «نرم‌خوی، ولی بدون ضعف باش، قاطع و جدی، بدون خشونت باش.» (تحریری، ۹۷، ص ۱۲۶)

نرم‌خویی از مهم‌ترین عناصر آرامش روانی و تحکیم خانواده می‌باشد. استحکام بنیان خانواده در سایه «نرم‌خویی» بستری مناسب برای تربیت رشد نسل‌های سالم و شاداب فراهم می‌سازد. عدم تعامل افراد در محیط خانواده، سبب نا سازگاری و ایجاد تنش و ناامنی روانی می‌شود. از این رو پرداختن به فواید تاثیر این صفت در ایجاد روابط خانواده سالم ضروری است. نرم‌خویی موجب برقراری انس و الفت بین اعضای خانواده شده و باعث می‌شود. از امیرالمومنین علیه السلام نقل شده است: «نرم‌خویی، موجب انس و محبت اشخاص می‌شود.» (آمدی، تصنیف غرالحکم، ص ۳۰۰) کرامت و عزت نفس بین اعضای خانواده افزایش پیدا کند همچنین موجب محبوبیت اعضا در سطح خانواده و حتی جامعه می‌شود. امام علی علیه السلام فرمودند: «نرم‌خو باش؛ زیرا هر که نرم‌خو باشد، استمرار محبت خانواده و خویشانش را به دنبال دارد.» (همان، ص ۱۳۹)

بنابراین «نرم‌خویی» یکی از فضایل اخلاقی است که بر آرامش روانی خانواده تاثیر بسزایی دارد، و خانواده‌ای که متعلق به این اخلاق پسندیده باشد؛ در آرامش روانی به سر برده و اعضای آن با احترام و محبت متقابل و کرامت نفس به سوی تعالی و موفقیت‌های روز افزون کمک و همراه هم‌دیگر هستند.

۱۰. صبر

یکی از فضائل اخلاقی که نقش مهمی در امنیت روانی خانواده بر عهده دارد صبر است. عام‌ترین و مهم‌ترین صفت انسانی بازدارنده صبر است. صبر عبارت است از ثبات نفس و اطمینان آن و مضطرب نگشتن، مقاومت در بلاها و مصائب به گونه‌ای که خاطر انسان پریشان نگردد. صبر در لغت عرب به معنای خویشتن داری، حبس و در تنگنا و محدودیت قرار دادن است. در تمام کتب آسمانی و گفتار همه پیامبران و امامان با تاکیدهای فراوانی به صبر و استقامت سفارش شده است به طوری که آن را اکسیر اعظم و کیمیای کلیدی مشکلات دانسته‌اند و ضد آن را موجب انحرافات و بدبختی‌های ویرانگر می‌دانند امام علی علیه السلام می‌فرماید: الصبر الظفر؛ صبر مساوی است با پیروزی. (نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، ص ۲۸۸).

از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله نقل شده است که صبر گنجی از گنج‌های بهشت است (تمیمی، آمدی، محمد، غررالحکم، ص ۲۵). صبر بر امنیت روانی خانواده موثر است. در خانواده باصبر میتوان زندگی شیرین، دلنشین و توأم با گرمی و آرامش داشت که باعث حفظ ذخیره نشاط روحی می‌شود و اراده انسانی را نیرومند می‌سازد، از دیدگاه روانشناختی، صبر واستقامت را می‌توان یکی از روش‌های خودتنظیمی دانست که موجب اعتدال روان آدمی می‌گردد. که انسان را در مقابل محرک‌های درونی (از قبیل افکار و حالات مانند غضب و خشم) و یا محرک‌های محیطی (مانند مواجهه با حوادث ناگوار، ناکامی‌ها) متعادل نگاه می‌دارد.

صبر کردن موجب آرام ماندن افراد در مواجهه با ناکامی‌ها و رنج‌ها می‌گردد، انسان صبور بدون شتاب و عجله منتظر می‌ماند تا شرایط محیطی برای تصمیم مناسب او آماده گردد، لذا انسانی صبور است که هم آرامش روانی دارد و هم در عمل اقدامی نسنجیده مرتکب نمی‌شود.

بدون صبر و گذشت فضای گرم خانواده متشنج خواهد شد و اختلاف جزئی بین زوجین و حتی والدین با فرزندان بدون داشتن صبر، ایثار و فداکاری می‌تواند بسیار خطرناک باشد چرا که با اختلاف‌های جزئی فضای گرم خانواده به سوی بی‌نشاطی و حتی خشونت مبدل می‌شود؛ لذا بسیاری از آسیب‌های اجتماعی و مفاسد اخلاقی ریشه در بی‌صبری و بی‌احترامی در خانواده‌ها دارد.

نتیجه‌گیری

فضایل اخلاقی به عنوان یکی از مؤلفه‌های مهمی است که در دین مبین اسلام مورد تاکید قرار گرفته است، این مقوله در زندگی فردی- اجتماعی و مادی- معنوی انسان تاثیر به‌سزایی دارد که به همین دلیل وقتی که اساس خانواده بر محور فضایل اخلاقی باشد امنیت روانی و آرامش را به دنبال دارد.

خداوند برای دستیابی بهتر به امنیت روانی، ملتزم بودن به فضایل اخلاقی را سفارش می‌کند که با کمک از آنها افراد می‌توانند زندگی آرامی را برای خود بسازند که در این مقاله به مواردی از آن از جمله قناعت، دوستی، صداقت، تواضع، نرم‌خویی، احترام متقابل، تغافل، حیا، گذشت، نرم‌خویی، صبر در خانواده اشاره شده است که ضمن توضیح از هر کدام از این موارد، نتیجه حاصله این است که افراد خانواده برای اینکه به امنیت

روانی و آرامش در زندگی برسند، باید خود را به این فضایل اخلاقی تاثیرگذار در امنیت روانی در خانواده پایبند کنند تا بدون دغدغه بتوانند زندگی کنند.

فهرست منابع

*قرآن کریم

۱. ابن فارس، احمد بن فارس، ۱۴۰۴ ق، معجم مقاییس اللغة، قم، مکتب الاعلام الاسلامی، چاپ اول.
۲. آمدی، عبدالواحد بن محمد تمیمی، ۱۳۸۱، تصنیف غررالحکم، م مصطفی درایتی، م شهید، الجواد ضریح آفتاب، چاپ اول.
۳. آمدی، عبدالواحد، غررالحکم، روایی، فقهی و روان شناسی، مجله معرفت، ش ۳۳، فروردین و اردیبهشت ۱۳۷۹.
۴. تحریری، محمد باقر، ۱۳۹۷، اخلاق اجتماعی، قم، نشر هاجر، چاپ پنجم
۵. تمیمی، آمدی، محمد، غررالحکم و دررالحکم، قم، ۱۴۱۰ ق.
۶. حر عاملی، محمد بن حسن، نوری، میرزا حسین، ۱۴۱۴ ق، وسائل الشیعه، قم، آل البیت، چاپ اول
۷. سید رضی، ۱۳۹۷، نهج البلاغه، دشتی، محمد، قم، بوستان کتاب، چاپ دوم
۸. صدوق، محمد بن علی، الخصال، جامعه مدرسین، قم .
۹. علاسوند، فریبا، زن در اسلام، قم: انتشارات هاجر، چاپ چهارم، ۱۳۹۶ ه. ش.
۱۰. غباری بناب، باقر، اضطراب... حوزه و دانشگاه، سال هشتم، ش ۳۱، تابستان ۱۳۸۱
۱۱. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: انتشارات مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، بی چا، ۱۳۸۷ ه. ش
۱۲. کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۸۵، الکافی، حسین زاده، صادق، تهران، قائم آل محمد، چاپ دوم
۱۳. مجلسی، محمد باقر، بحار الانوار، ج ۱۰۳، مؤسسه الوفا، ۱۴۰۳ ق.
۱۴. نراقی، محمد مهدی، جامع السعادات، بیروت، ۱۲۰۹ ق.

۱۵. نوری ، حاج میرزا حسین ، مستدرک الوسائل، ج ۱۴، موسسه آل البيت، قم .